

De Jessenske Relationer 1746

En skildring fra magistraten i Varde

Ved H. K. Kristensen †

Oversekretæren i Danske Kancelli J. L. Holstein udsendte 6. april 1743 et cirkulære til stiftamtmandene om at lade udarbejde »hellere ganske udførligt end kort« en beskrivelse af de dem underlagte byer og amter, og de kunne lade forskellige embedsmænd og købstædernes magistrater hjælpe med at besvare en række spørgsmål, som udsendtes i forbindelse med cirkulæret.

De indkomne besvarelser blev overdraget etatsråd, generalinspektør E. J. Jessen, der skulle bruge dem til en beskrivelse af Danmark-Norge, han havde planlagt. Derfor kaldes den indkomne samling »de Jessenske Relationer«. Den store beskrivelse af rigerne udkom imidlertid aldrig, den blev ikke færdig. Det indkomne materiale udgør nu to pakker, beroende i Danske kancellis arkiv (RA). De jyske relationer findes i pakke II. Enkelte dele af relationerne er forlængst trykt og udgivet i amtshistoriske årbøger og Jyske Samlinger. I det følgende fremlægges de relationer, som blev indsendt af magistraten i Varde. Som det senere vil ses, er Varde-relationerne afsendt temmelig sent. Der er nok blevet rykket for dem. Magistratsmedlemmerne undskylder sig med, at de var fremmede og kun havde været i embedet kort tid og derfor »fast ukyndige« med flere af de omspurgte forhold.

Magistraten bestod dengang af borgmester Johan Krag og rådmændene Hans Hansen Wolff og Niels Knudsen. *Johan Krag*, der 1734 kom til Varde fra Lemvig som byskriver, var borgmester 1743-49, adjungeret byfoged 1749-58 og blev 1743 efter sin første kone Karen Jacobsdatter Qvists død gift med

Vibeke Endorf, der var født på Hennegård, som Krag købte på auktion over den bekendte Maturin Castensens dødsbo. Krag døde 1758. *Hans Hansen Wolff*, der var farver, blev eligeret borger 1738 og overkæmner 1740, rådmand 1743 og døde 1752. *Niels Knudsen* var 1722 foged på Lunderup, boede 1726 og i adskillige år derefter i Blaksmark og var ret ofte benyttet som sagfører, han blev rådmand 1743 og døde som Vardes sidste magistratsperson 1772. Det er rigtigt nok, hvad de tre oplyser, at de kun havde været 3 år i magistraten, men de havde alle været adskilligt flere år på Vardeegnen.

Deres relationer er temmelig »magre« og undertiden urigtige. Sprogbehandlingen lader også adskilligt tilbage at ønske, men da vi ikke just er forvænt med beskrivelser af Varde og omegn på denne tid, har relationerne dog en vis interesse og vil på mangan nutidslæser virke som en ret fornøjelig kuriositet ved flere af besvarelsene.

Cirkulæret har en lang række poster, der begynder med »1) Angående ethvert amts tilstand, beskaffenhed og produkter. 2) Hvorudi enhver by og distrikts handel, negocié (større købmandshandel), håndtering og næring består« o.s.v. Det vil være alt for trættende at opremse alle spørgsmål og er også overflødig, da man af besvarelsen kan se, hvad de har drejet sig om, dog skal det nævnes, at de sidste spørgsmål angår sundhedstilstand, antikviteter, sprog og navneskik.

Deris Excellence

Høy og Welbaarne Hh' Geheime Raad

Høyst bydende Hh' Stifts Befalings Mand

Naadige Herre!

Efter Deris Excellencis Høy Respective Ordres, med her ved fulgte 40^e Poster, Betreffende Riiber Stiftets Grændser, Situation, og Beskaffenhed, insinueris (fremsendes) vores underdanigste Erklæring, Saa vit Warde Bye er vedkommende, og os bekiendt, Men da vi som Fremmede, og i de fleste af disse Poster fast u-kyndige, ja indtet Remarquabel derved her at fremsætte, Saa er det og den eeniste Aarsag, at samme ikke efter underdanigst pligt, for længst er bleven fremsendt, Hvilket Deris Excellence Naadigst Pardonerer.

Den 1te og 2^{den} Post.

Kand icke af os gives den udfordrede forklaring, Men haaber det er indkommet, fra Stiftet og Amtet, i Almindelighed.

3de og 4^{de}

Warde Bye, bestaar mest af fattige borger og Almue, har 2de Kirker, St. Jacobi med $\frac{1}{6}$ ^{del} Orgelverck, og for Resten i slet Stand, meest med Teigl tagt, St. Nicolai En liden dobbelt Kirke, gandske med Teigl tagt, og er saa mange uden byes boende Bønder, inddelet til begge Kierker, at de meesten kand giøre den Eene Meenighed Completh, Byen er ellers beliggende i Rier Stift, Riierhuus amt, og Wester Herrit, har i forrige Tiider veret i skickelig god Stand, da der og har veret nogenlunde beqvem Indseigling her til, digt (tæt) ved Byen, Med Aaen, som løber her gandske nær forbie paa den Syndere Siide, og i Fiorden, forbie Hierting /: Som indseiglingen nu er :/ 2 Miile her Sønden for Byen, af aarsag bemelte Aae, er med Sande, og grunde til deels efter løeben, Saa der undertiden neppe kand komme smaae baadde her opigennem, I forrige Tider har Skipperne boed her i Byen, men nu fløtt efter Haanden til bemelte Hierting for Indseiglingens Skyld; Her er vel endeel, men skarp agger land til byen, som Byen allernaadigst af Høylouffligste forrige Konger er tillagt, anslagen i Matriculen for 89 td^r 1 Skp 3F^r 1 Al. Beliggende baade Sønden, Væsten, Norden og Østen omkring Byen, hvor udi saaes Biug og Rug, men mest Tynd bærende, undertiden lidet Boghvæde og Haure, som er af ingen Betydenhed, Men det kan lidet forslaa til indyggernes føede, Hvorfor de og maa kiøe deris meeste Koren. Af Enge er ingen, til Byens almindelige nøtte, Men nogle faae Pro-officio (til embedet hørende), til Præsten, Magistraten, og Skoelen, Saa og nogle Kiøbe- og Eiendoms Enge, som nogle faae af Borgerskabet har kiøbt, og nu eier. Men i forrige tiider, har været mange Enge til Byen, som i forrige Seculou skal være pandtsatt her fra, for Penge Summer til Krigsstyrer og Kopskatter, og da Byen ei siden for armød har kundet dem indløse, Er de ved Eiendoms Domme Hæfd paa Pandtet, ja Kongl. Allernaadigste Relivitions (?) skiøder gandske bortgaaen, saasom til Proprietairerne paa

Lunderup, Store Heeoe, Hesselmed og fleere; Kiøbmands Handel og Næring er i slet Stand og lever meget Tarvelig. Agger Marken er mest jæfn og har /: Gud være æret :/ ingen Sandflugt, Men 2 Miile her Væsten for i Herredet ødelegges mange Byer, ia snart heele Sogner af den Ting; Her har været [et] gandske lidet Kratt til Byen i forrige Tiider, men er ud-gaaed og ødde, Skouf er her slet indtet af, men vel 8^e og fleere Miile her østen for, og Heede er eendeel, men skarp, baade Sønden og norden for Byen, Hvor af indbyggerne benøtter dem, baade til Brændsel og faaer gang¹.

5

Er tilforne besvaret, og Voxer her alleene Biug og Rug Men icke i overflødighed, formedelst Jorden meest er mager og skarp, og faaer lidet giødning, i Henseende Eng Bonden Mangler.

6^e

Frugt træer viides lidet af her, deels formedelst den skarpe Strand Loft, deels at for Fædrene icke har lagt sig derefter, med hauger at indrette, Men meere efter Koren Sæd, og at giøre Toftjorder tillige Brug af saadanne Pladser.

7^e

Her ved Stedet falder icke den græs eller Hautang, Hvor af Salt kand brændes, Men ved Strandsiden og Fiorden, Hvor det Slags indstrander, benøtter omboende Bønder og Fiskere sig deraf pr. Menage, for at salte deres eget brugende Fisk med.

8 og 9^e

Af Dyr eller Dyr-Hauger er ingen her, icke heller Stutterjer men vel under Amterne, og paa den østre Eign herfor, Hvor denne Ting vel bliver oplyst.

10^e

Med den Post har det lige Beskaffenhed, her er vel nogle som kand have 2 a 3 Biestadder, Nogle fleere, og nogle, som de fleeste ingen, thi den sterke Væsten og Strand Vind falder her

meget skarp, som forhindrer deris flugt og fødde, til med er de meget aftagne nu i nogle aar, af det slags orme, som har fortæret baade Honning og Kagerne, saa at den største deel der er øede og udgaaet².

11

Her findes ingen Mineralia eller Naturalia, det os er bekiendt, Men ved Strandsiiden vel undertiden paa adskillige Stæder noget Rauf, Dog icke nu, som i forrige Tiider.

12^c

Af 4re føddet Vildt, falder her indtet ud end alleene Harer, Dog ei i Mængde, siden Proprietairerne, saa nær her omkring er beliggende som benøtter sig deraf, baade i deris Enne Mærker og paa fællig; Ræfve er her og nogle af, ia undertiiden, og meest i sterke Vindterer, nogle Ulfve, som da streifer her ud fra Skoufvene; Af Fugle-Vildt lidet, Saa som ænder, aggerhøns, og Nogle Uhrhønsfugle, Vel og nogle Rof-fugle, Ørner, Høgge, Raufne, og dets liige, Rotter, slet ingen, uden nogle Vandrøtter, jederer, Lekatte, Væsler, og dets liige er her og nogle af, Snoege, ingen, Men vel Hugorme, Øeler, eller fiirbeen ligesaa, fluer, Bræmser, Myg, og dets liige om Sommeren mangfoldig, ligesom her og i tørre Sommerer, kommer et slags smaae sorte Dyrer flyvendes, Der ei alleene fortærer, og forderver Græsset, Men og Bladene paa Træerne, Saa er her og nu i nogle aar falden et slags orme i Engene af stoer Mængde, graae, og med Røde Hoveder, korte og Tyckere end Mæde orme, Der for nemlig gjorde stoer skade i Aaret 1743 Særdeles paa Mærsk Engene som ei alleene fortærede græsset, Men aaed sig Dybt need i grunden, og da de ei kunde nære dem lengere, Veldte de sig selv i Haabe Tal ud i Aaen og andre Vande, og druknede, Som Vi og mange andre har seet med Vores Øyene, og holdes for af nogle, at de Regnede need af Luften, andre, at de blef satt, af et Slags smaae flyvende Dyrer, graae og med breede Vinger, icke saa store som det slags her kaldes Sommerfugle, der sætter Orm i Kaalene, men Det er obsolverit (observeret), at bemelte smaae graae Dyrer satte Orm til Bierne, som dem ødelagde, ja mange steder i store Heedder fortærede det lange Liung, nemlig: Blomster og

Knopperne der af, Saa Lyngstilkene der efter gandske visnede³.

13^{de}

Tamme Dyr, som ind Vaanerne her paa Egnen Elsker og legger dem efter, er Kiør, stude, faaer, Svien, Nogle Stæder giedder og Bucke, Men icke meere end til fornøden Brug, og Underholdning, siden her er Ringe Eng Bierning, og skarp heede Eign.

14^{de}

Vester hafvet, som ligger 3 til 4re Miile her Væsten Byen fiskes af i Foraaret for, Nemlig: Skulder, eller flynder, som usaltet bliver Tørret paa Hauf Bankerne, der efter Sorterit, de store fra de smaae, og siden soldt, og udskibet til Hamborg, Saa fiskes og Torsk, Hvillinger, Koehaller, Rockeler, Hvarrer, Tormer, icke skulderne u-lige, Hundtonger, Haaer, et slags som er lange og skarpe paa skindet, Nogle Toske Kræbs, og Hummerer, item et stoere breede fisk, som er sorte paa Skindet af hvilke sidst[e] de omboende brænder Tran, Men icke i Mængde, De omkringboende fiskere, er meget flittige ved bemeldte deres fiskerje, Men dog adskillige aaringer med liden fordeel⁴.

15^{de}

Miile pæele er ingen her paa Væster Kandten, Men vel paa øster Kandten i landet, Saasom fra Aalborg til Wiiorg, derfra igien til Colding og Haderslef.

16^{de}

Her falder Luften meget skarpere og koeldere, end paa den østre kandt, meest af Nordvæst og Væsten, tillige af Norden, som meget tvinger frugten og og grøeden, og sær i forsommeren indtil St. Hans Dag, Men de af Sønden og Østen, som falder mindst, er derimod goede milde og frugtbare, om Vindterne er her meest Kuld og frost.

17^{de}

Grasserende svagheder blandt Menniskene, har Gud ske Lov, været her Taalelig, Vel falder Brystsvaghed ofte her af den

kaalde Luft, Men ei smitsomme, Ellers falder og undertiden feber, og Flæckefæber (plettyfus), somme aare meere end somme, De saakaldede friisler (infektionssygdom med blegner) er her og iblandt; Hvad Urter, Rødder, eller andre ting der kunde bruges i disse eller andre svagheder, veed vi icke, sær da ingen er her paa stædet, som er kiendere der af, Der dog meenes, skal være af ingen betydenhed, formedelst den skarpe Luft og Magre Eign.

18^{de}

De fleeste af ind Vaanerne her, er mest arbeidsom, og flittige, er meest fattige, Dog goedhiertig, icke meget Ambitionerit. Udvortes grove Laster, Regiærer, Gud skee Lof, icke, men er meest fredelig og forligelig ind Vaanere.

19de og 20^{de}

Her om kand vi icke give saadan tilforladelig forklaring, som udkræfves, Men Conserverer Stifterne og Amterne.

21. og 22^{de}

Fiorde er her ingen af for Byen, men 1½ Miil her Væsten, og 2 Miile her Sonden for Byen, er en stor fiord, Her tæt Sonden Byen løber en temmelig stor Aae, som i 4de Post er meldt, hvor over er en lang Bro, Samme Aae har sin op Rindelse ungefæhr 6 a 7 Miile her østen for i Colding Huus Amt, og har Tilløb af mange Bække og strømme, før den kommer her til Byen, Løber siden Vester her fra, og falder ud i den ommeldte fiord 1½ Miil her Væsten for, Der udi fiskes Lax, Ørreder, Giædder, skaller, og så Viidere, Men icke af andre, end samme fiskerier er berettiget ved Eiendoms Kiø, eller og Leyer det bort. Indseigling er forklaret i den 3de og 4de Post.

23 og 24

De ting her spørges om, findes indtet af her paa Byens Grunde, icke heller saa nær her omkring paa Eignen.

25

Bæker findes her ingen af, Men vel nogle Moeser, Der iblandt, Een her Væsten Byen, som ligger i Byens Mark,

kaldes Loft's Broe-Kiær, Hvorj, Byens Kiør og Creaturer græsses om Sommeren i Varme Dage paa efter middagen, Hvoe af vel muligt kunde grøftes og opRyddes noget skarp Eng Bo, men med en Slags anseelig Bekostning.

26

Her paa Byens mark, Nord Vest fra Byen ungefæhr En fiendeel Miil, er beliggende en stor og Høy begroed Heede Bierg, Kaldes Iisberg, Hvor paa om Sommerne, og i Klar Veyr, kand sees og tælges mange Kirker, Vel mod 30 Stk^r, Endskiøndt de her paa denne magre Egn, ligger temmelig Vidtløftig; fleere Merk Værdige er icke her saa nær omkring, uden Blaa-berg, som ligger 2 Miile, West-Nord-Væst der fra igien, Nemlig i Henne Sogn, Vester Herridt, og Riiber Huus amt, samme kand sees mange Miile i klar Veyr, Men meest i Søen, Siden den er beliggende straks ved den Vestre Strand, Der paa stoed en Baun i forrige Krigs Tiider, og fortælles, at Vagten besværlig kunde være derhos om natten for Spøgelse.

27 og 28^{de}

Falder intet om at melde herfra, siden her indtet findes for Byen af de Ting.

29

Toldstæden har stedtze, og af gammel Tiid Været her i Byen, og Tolderne boet her, indtil nu, for ungefæhr 20 aar siden, Da Toldstedet og Told betiendterne er forflødt til Hierting, formedelst indseiglingen her til Byen da, og mange Aar til forn, var, og er af lagt, og gandske inpassable for de mange Sander, og Grunder, som i Aaen og fiorden ere til Voxte, der samme steds, er nu Ladde- og Losseplads, 2de Miile her Sønder for, Hvor om nærmere er forklaret, under 3de og 4de Post.

30^{de}

Af gammel Tiid skal vel have lagt en Kongelig Slot, Digt Væsten for Byen, Warde Huus kaldet, stedet og grafvene der omkring, er siunlig endnu, Men skal saa vidt kan læses og findes, være ødelagt 1534. eller ved de Tiider, i skipper Clemends op Røer, Da hand hafde Reist Bønderne^s.

31te 32. 33. 34. og 35de Poster, Er os som meest ubekiendt, og icke Byen vedkommende.

36

I for an førte 3de og 4de Post, er vel meldet noget om de her i Byen Værende St. Jacoi, som den største, og St. Nicolay, som den mindste Kirke, Men dog falder endnu Videre at berette, saavidt forefindes, og kand udspørges. 1. at Jacobi Kirke tillige med det meeste af Warde Bye skal være afbrændt af Danemarks Riiges Raad for bemelte Aar 1534 den 27de May, 2. Paa 3de Pindtze dag 1551 skal heele Warde bye med begge Kirker være afbrændt, 3. 1590 St: Dionysij dag, afbrændte den bæste part af Warde bye, og noget af dend østre Ende paa Jacobi Kirke. Hvor af det sluttet at denne er kommet i saa slet Tilstand af saa mange Fataliteter. Ellers er begge Kirker dog forsiunet med nogenlunde skickelig ziirlig Ornamente, Paa Jacobi Kirkegaard er dend Latinscke skoelehuus, bestaaende i den Nordvæst Hiørne, bygget af Bindings Værk med Taulmuur og Tækket med Tagsteen, som begge Kirker holder ved Liige, og der udi boer nu Coordegnen, som og læsser danske for nogle fattige børn; Her i byen staaer et gammel skrøbelig Raadhuus, Hvor udi tillige holdes bye tings Retten som vel af byen skulle holdes i stand, og ved liige, Men kand neppelig det afstedkomme, i henseende til u-formuenhed; Ligesaa er her og Ved byens Væstre port et gammel Hospitals huus, af Muur og Bindings Værk og Teglhængt, er kun i Maadelig stand, haver 10 Lemmer; fleere Publique Biugninger er her icke. Warde Byes Vaaen og Zignethe, findes her aftrøkt, som er en Løfve, Men i hvad fald eller af hvem er given Viides icke. Ellers Læsses af en gammel Trøgt Bog, En Evig Varende Kirke Politiske og Huusholdings Calender kaldet, stilet og sammenskrevet af Jens Lauridsen Wolf Boghandler i Kiøbenhavn aar 1648. efter Verdens skabelse, at Warde Bye aar 1850 og efter Syndfloeden 193. saavelsom Warde Syssel, først skal være bebygget og faaed sit Nafn af Gomers Tredie Søn, ved Nafn Ascenetz som dette sted med flere, Sonden og Norden for, først skal have besatt og bebygget^e.

37

Denne Byes Privilegier findes her icke, Men vel en kort Extract der, som viiser at være af lige beskaffenhed med Wiiborg, Men da vi alle ickun i 2 paa 3de aar har Været i Embedet, har vi icke heller saa tilstrekkelig oplysning om dette, og Meere Byen vedkommende, at vi kand give den udkrævende opliusing, saa tilforladelig som skee kunde, Thi ved antrædelse til Embedet, fandtes kun lidet, Der meest var Sandmænds Breve, Eiendoms Domme, Tingsvidner og detsliige, Ellers berettes, at Privilegierne og gamle Kongebrefve skulle være indkommen i stiftskisten.

38

Her findes ingen Antiquiteter, icke heller saa nær her paa egnen, Det vi er bekjæendt.

39

Tale Maaderne, er her Meesten almindelig, Dog kand anføres nogle saa vit erindres, saasom:

Ordene

Avegandt
afentou
au og til
a skal lær dei tent
a ka indt nær houset
a ska ha Nout
a el befael dej Guj
a skal mej
ta me æ Kiat
Den el a wal trou
Den vor Nout
De Wor Nout aa taal om
De ka wal vær
Den er ou en snack
De vor old Nyssen
De traulter indt
De er Møj undele
Eja huden gick den te

Forklaring

gandtvuren, Giæckelig
Til og fra, undertiden
fra og til
jeg skal lære dig dertil
Jeg kand icke nær huske det
Jeg skal have noget
jeg vil befale dig Gud
jeg skal med
tag mig lysestagen
Det vil jeg vel troe
Dette var noget
Det var noget at tale om
Det kan vel være
Det er og en snack
Det var alt Nyelig
det haster indtet
det er meget underlig
Eja, hvordan gick det til

for Wal oldsammel	farer vel allesammen
for æ lit siein	for et lidet siden
goe dau, Guj giem dei	Goed dag, Gud giemme dig
Guj hielp Me, ka a gyer	Gud hielp mig, kand ieg giøre
Veet	derved
haad a kun jen aa snak mej	hafde ieg kun een at snakke med
hur blyur du au	hvor bliver du af
Jo saa Mænd de ka i wal	jo saa Mænd det kand i Vel
I Jonsen	for kort siden
i Jen yu blick	i en øyeblik
kom No hie saa saær som	Kom nu lige saa saare snart som
du ka	du kand
Læb i en Rend Lob	Løb i en Rend Løb
Me Gujs Hielp	Med Guds Hielp
No ka a indt mier	Nu kand ieg indtet Miere
ouer Maan Wil a kom te	over Morgen vil ieg komme til
Dej	dig
Rein Me de ud	Regn mig det ud
so ska du ha	Saa skal du have
sie huden han kommer	see hvordan hand kommer
sie huden en Tølper de er	see hvilken Tølper det er
skynd dej aa kom snar	skynd dog, og kom snart
skiær du meden pas au	skiær du mig den pas af, da
Da skal a lær dej Nout andt	skal jeg lære dig noget andet
Trou mæ gue for de	Troe mig god for dette
Traulter et Møj hot	Travelter det meget hart
Tyckes du Møj om dej	Tyckes du meget om dig
Trou Me aa Mi oor	Tro mig paa Mine ord
Mier om di poster	Meere om disse poster

Anoldus
Adtzer
Agenethe
Alce
Abigael
Anne Ciecille
Anne Blatte
Baltzer

Charlotte
Christine
David
Diderich
Dynniss
Ebbe
Emmicke
Friderich

Pernille
Rasmus
Reinholt
Sylwester
Stephan
Sussanne
Termand
Terchild

Bennet	Frandtzen	Troels
Boyle	Geerth	Wibeche
Byrge	Hieronimus	Øllegaard
Barche	Johannes	Zille Marje
Bottelle	Lorends	
Casten Casper	Magdellene Marje	

Hvilket er alt som hvis efter underdanigst Pligt tilforladelig herpaa Wiides at kand indberette, Der vi udi Dybeste Submission er

Deris Excellences
underdanige tiennere

Warde d. 11^e April
A^o 1746

J. Krag. H. Wolff. Niels Knudsen

Noter

1. 3. og 4. *post.* Om Vardeborgernes fattigdom skriver byens historiker C. Lindberg Nielsen (Varde Bys Historie 32), at byen var i nedgang fra kejserkrigen (1625-29) til kulminationen var nået under Carl Gustavkrigene (1657-60), de følgende 70 år er der stilstand. Tunge byrder under de følgende krige hindrede enhver fremgang. Fra 1730 kan spores fremgang, men først mod slutningen af 1700-tallet når byen det indbyggerantal, den havde 150 år tidligere. Under Carl Gustavkrigene forstrakte borgmester Stefan Nielsen byen med store lån, udlæg til fjenden m.v., som han (+ 1665) og arvinger krævede tilbagebetalt med ret ublu beløb og efter en langvarig proces blev kravene for størstedelen godkendt. Engene blev da udlagt til Stefan Nielsens svigersøn, der var blevet ejer af Lunderup. Se nærmere Lindberg Nielsen: Varde Bys Hist. 32 ff., J. Olesen i Fra Ribe Amt 1909 94-99.
2. 10. *post.* Ormene, der fortærer både honning og kager, er det store voks-møls (bimøls) larver, der lever af vokset.
3. 12. *post.* Jedere-ildere. Øeler-øgler. Man vidste ikke, at insekterne havde en larvetilstand og efter en forvandling en voksen tilstand. »Små sorte dyr flyendes« kan ikke bestemmes. »Orm i engene« – græsuglens larver, de er dog brunlige og har gule striber, er ofte et alvorligt skadedyr i marsk enge. Entomologen fuldmægtig Hans Th. Schmidt, som jeg har drøftet bestemmelserne med, og som jeg herved takker, mener at måske er lyngmåleren det dyr, der æder lyng.
4. 14. *post.* Hvilling var dengang navnet på kuller. Kohaler, også kaldet kwåler, er en art sømrokke. Hvarrer = flynder. Tormer, »icke skuldrene

ulig«, er vel en art flyndere. Hundetunger = tunger. Håer = pighaj o.a. små hajer. »Fisken«, hvoraf der brændtes tran, er delfiner, der hører til hvalerne.

5. 30. post. Det var under en ældre bondeopstand, Vardehus blev ødelagt. 2. april 1439 stormede og ødelagde egnens bønder Vardehus. Rigsrådet rege-rede dengang landet.
6. 36. post. Om det fejlagtige årstal 1534 se noten til 30. post. Det var rigs-rådet, der som straf for Vardehus' ødelæggelse afbrændte Varde. – An-gående byens våben, se Lindberg Nielsen: »Løven i Varde Bys våben« i Fra Ribe Amt 1950 387-98. – J. L. Wolf, f. 1584 + efter 1658, var bogtrykker i Odense, senere i København, elev af astronomen Christen Longomonta-nus og en flittig populær-forfatter. Hans hovedarbejde er »Encomion Regni Daniæ d. e. Danmarkis Riges Lov« (1654), der forøvrigt har en vis værdi endnu. Hans »Evig Varende . . . Calender« kom i ny udgave 1662. Gomer var en søn af Noas søn Jafet – og på den måde knyttedes Varde by, syssel og omegns historie til den bibelske historie. Denne fantastiske »histo-rieskrivning« er et barn af den såkaldte »gullandske hypotese«. Det var den vågnende nationalfølelse (især i Sverige), der krævede fædrelandets historie så berømmelig og lang som tænkeligt.

H. K. Kristensen (1895-1981), pens. førstelærer. Har været medudgiver af bøger for folkeskolen og dels skrevet, dels udgivet eller redigeret en del lokal-historiske arbejder (Udf. bibliografi i Fra Ribe Amt 1975 med tillæg i nærvæ-rende bind, s. 400-401 Red.).